

Юрій Тишкун*

Lviv, Ukraine

Мар'ян Лопата**

Lviv, Ukraine

Наслідки повномасштабної російсько-української війни для позиціонування Тримор'я в глобальній політиці

Наслідки повномасштабної російсько-української війни для позиціонування Тримор'я в глобальній політиці

Анотація: У статті проаналізовано термін «Тримор'я» – продукт адаптації філософсько-географічної категорії «Міжмор'я» до опису Центрально-Східної і Південно-Східної Європи. Обґрунтовано тезу про те, що застосування категорії «Міжмор'я» до регіону ЦСЄ-ПСЄ зумовлено не лише «ментальною географією» польської політичної думки і практичними потребами польської геополітики ХХ-ХХІ ст., але й об'єктивно наявними спільними характеристиками регіону (його буферним статусом між геополітичними потугами Німеччини та Росії; нижчим рівнем добробуту цього регіону порівняно із Західною Європою; його переважно слов'янським характером, який неодноразово підштовхував реалізацію в ЦСЄ-ПСЄ панславістських проєктів; тенденціями в соціальному, зокрема культурному, економічному і політичному житті регіону, помітні принаймні з кін-

ця 1980-х років). Констатовано, що проєкт «Тримор'я» А. Дуди – сучасна реінкарнація ідеї прометеїстів – «Міжмор'я», створеної між двома світовими війнами на основі ягеллонської ідеї Раннього Нового часу. Цей проєкт виник як фронда правоконсервативних, бідніших членів ЄС щодо його ліволіберальних, багатих учасників за зовнішньої підтримки євроскептичного, правопопулістського уряду Д. Трампа в США. Втім, еволюція «Тримор'я» врешті-решт привела його до інституалізації як одного з ядер інтеграції в сучасному Європейському Союзі різних швидкостей, з акцентом на розвитку транскордонних комунікаційних, інфраструктурних проєктів в регіоні за співпраці ЄС та США. Підкреслено, що після початку російсько-української війни загроза її поширення на територію «Тримор'я», яку ЄС подолати не може, змушує членів ініціативи звертатись по пряму військову підтримку до США в обмін на надання Вашингтону підтримки в його протистоянні Пекіну – союзникові Москви, активізуючи роль регіону як одного з форпостів протистояння китайсько-

* Юрій Тишкун [Yurii Tyshkun] – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка» [Lviv Polytechnic National University]; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0683-2855>; e-mail: yuri.ytyshkun@lpnu.ua.

** Мар'ян Лопата [Maryan Lopata] – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Українського католицького університету [Ukrainian Catholic University]; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6598-1319>; e-mail: maryanroland@gmail.com.

му впливу на планеті. Окрім того, російсько-українська війна мимоволі привела до досягнення однієї з цілей проекту «Тримор'я» – розвитку логістичної інфраструктури його учасників через необхідність обслуговувати масштабні сухопутні й авіаційні переміщення військ та функціонування «зернових» і гуманітарних коридорів з Євросоюзу до України. Також повномасштабна російсько-українська війна викликала реанімацію і розвиток ВПК країн «Тримор'я», його інтеграцію всередині регіону і решти ЄС, а також з Україною, США і Південною Кореєю, що дає шанс на високотехнологічне економічне зростання учасників проекту.

Ключові слова: регіональна інтеграція, КНР, США, Європейські Співтовариства, Центрально-Східна Європа

Consequences of a full-scale Russian-Ukrainian war for the positioning of the «Three Seas Initiative» in global politics

Abstract: The article discusses the term “Three Seas Initiative” – a product of the adaptation of the philosophical and geographical category “Intermarium” to the description of Central-Eastern and South-Eastern Europe. The thesis is substantiated that the application of the category “Intermarium” to Central-Eastern and South-Eastern Europe is due not only to the “mental geography” of Polish political thought and the practical needs of Polish geopolitics of the 20th and 21st centuries but also to the objectively existing general characteristics of the region (its buffer status between geopolitical powers of Germany and Russia, the lower level of prosperity of this region compared to Western Europe, its predominantly Slavic character, which repeatedly pushes the implementation of pan-Slavist projects in the Central-Eastern and South-Eastern Europe, the trends in social, in particular, cultural, economic and political, which are observed at least since the late 1980s).

It is argued that the project “Three Seas Initiative” by A. Duda is a modern reincarnation of the idea of the Prometheists – “Intermarium”, created between the two world wars on the basis of the Jagiellonian idea of the Early Modern Age. This project arose as an opposition of right-wing conservative, poorer EU members to its left-liberal, rich participants with external support from the Eurosceptic, right-wing populist government of D. Trump in the USA. However, the evolution of the Three Seas Initiative finally led it to institutionalization as one of the cores of integration in the modern European Union at different speeds, with an emphasis on the development of cross-border communication and infrastructure projects in the region with the cooperation of the EU and the USA.

It is emphasized that after the start of the Russian-Ukrainian war, the threat of its spread to the territory of the “Three Seas Initiative”, which the EU cannot overcome, forces the members of the initiative to seek direct military

support from the United States in exchange for Washington's support in its opposition to Beijing, an ally of Moscow. “Three Seas Initiative” could be perceived as an activation of the role of the region as one of the outposts of opposition to Chinese influence on the planet. In addition, the Russian-Ukrainian war involuntarily led to the achievement of one of the goals of the Three Seas Initiative - the development of the logistics infrastructure of its participants, due to the need to serve large-scale land and air movements of troops and the functioning of “grain” and humanitarian corridors from the European Union to Ukraine.

Also, a full-scale Russian-Ukrainian war caused the resuscitation and development of the military-industrial complex of the Three Seas Initiative countries, its integration within the region and the rest of the EU, as well as with Ukraine, the USA, and South Korea, which gives a chance for high-tech economic growth of the participants of the project.

Keywords: regional integration, China, USA, European Communities, Central-Eastern Europe

Вступ

Повномасштабна російсько-українська війна, яка набуває характеру тривалого конфлікту, впливає на всі аспекти життя людства. Не виняток і народи Європи, особливо Центрально-Східної і Південно-Східної Європи (ЦСЄ-ПССЄ), які безпосередньо відчують російську військову загрозу, витрачаються на утримання біженців та втрачають від конкуренції українських аграріїв на своїх ринках. Не менший вплив цього конфлікту відчують на собі держави регіону, які формують Східно-європейську підсистему міжнародної системи, інтегровані в матрешку наддержавних структур – НАТО, ЄС, ОБСЄ, РЕ Ініціатива Трьох Морів («Тримор'я», ІТМ). Однак вплив війни в Україні саме на членів останньої міждержавної структури мало досліджений, що зумовлює актуальність цієї наукової розвідки. Водночас це зумовлює мету роботи – виявити вплив російсько-українського конфлікту на сучасне міжнародне позиціонування ІТМ і його учасників. Зазначена мета конкретизується в таких завданнях: 1) уточнити зміст терміна «Тримор'я» та обставини його виникнення; 2) описати об'єктивні підстави інтеграції держав ЦСЄ-ПССЄ; 3) виявити наслідки російсько-української війни для функціонування ІТМ.

Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що зумовлено необхідністю використання для політологічної праці історичних даних і термінологічного аналізу, принципом історизму, методами – логічними, а також загальнонауковими (термінологічним, порівняльним), необхідними для виявлення особливостей застосованих в роботі понять, а також для опису сучасного стану держав-членів «Тримор'я» порівняно з моментом його заснування.

Для написання цієї розвідки використано матеріали з офіційних джерел, повідомлень ЗМІ, наукових праць та публіцистики. Зокрема, це офіційні документи Польщі (заяви Президента А. Дуди і міністра оборони М. Блащака), США (Департаменту оборони США), Ініціативи Трьох Морів (саміту голів держав і урядів та Конгресу регіонів); наукові праці Ю. Гончаренка, О. Каблова, О. Ковалевської, М. Загуменської, Т. Снайдера; публіцистика і коментарі М. Капітоненка, А. Умланд, А. Оратовської, О. Северина, В. Семківа; матеріали ЗМІ – універсальних (Блумберг, Роутерс) і спеціалізованих (Дефенс Експрес, Дефенс 24, Громадський простір, Пульс Бізнесу, Форсал), традиційних (Річ Посполита) і сучасних електронних (Польського радіо, Радіо Свобода, Еспрессо ТБ, ТВН 24), зокрема мережевих (Збруч, Тексти, Апостроф). Ці джерела і література дали змогу сформулювати концептуальне підґрунтя пропонованої роботи та її фактологічну базу, відобразивши причини формування і розвиток «Тримор'я», а також тенденції у воєнній і економічній сферах регіону.

Складнощі змістового наповнення філософсько-географічної категорії «Міжмор'я»

Поняття «Інтермаріум» описує суходіл «між» (англ.: in-between) морськими просторами («між» якимись «морями»). Втім, це слово має максимально широке і неконкретне значення, швидше це філософська (щонайбільше – географічна) категорія, але не поняття. Саме по собі воно не має змістового наповнення і тому не може бути безпосередньо прив'язане до певного континенту, регіону тощо без його уточнення в рамках

деконструкції певного дискурсу і географічної (просторової) уяви, ментальної географії. Адже на Землі чимало країн і регіонів розташовані між двома (і більше) морями. З огляду на це існують різноманітні інтерпретації змісту поняття «Міжмор'я» (Умланд, 2016). І лише завдяки певним тлумаченням можна зрозуміти, що, власне, мають на увазі під цим поняттям (та інтелектуальним проектом, пов'язаним з ним) політики, науковці та ідеологи, які його згадують. З огляду на сказане вище категорія «Інтермаріум» («Міжмор'я») набуває чіткого змісту, стає терміном контекстуально. Наприклад, в українському дискурсі під «Міжмор'ям» розуміють щонайменше два географічні простори регіону ЦСЄ: і широкий – між Чорним і Балтійським морями, і вузький – між Чорним та Азовським морями – Пд. Херсонщина і Запоріжжя як «українське міжмор'я» (Северин, О. 2021).

Тому зміст широкої категорії «міжмор'я» найкраще зрозумілий у тих мислителів, які адаптують її до певного місця – як конкретний географічний термін, конструюють на основі цього поняття певний дискурс та відповідну йому ментальну географію конкретного регіону.

Своєю чергою, адаптація цієї категорії («Міжмор'я») до певного простору – передумова втілення певних (гео)політичних проектів, наслідки створення яких для їхніх творців амбівалентні. Втілення цього терміна в політиці може сприяти і здобуттю міжнародної суб'єктності (геополітичної, геокультурної, гео економічної) учасників таких інтелектуальних проектів, і її втраті. Залежно від цього (гео)політичний проект із використанням цієї категорії сприятиме підвищенню рівня національної безпеки його творців, посиленню їхнього потенціалу чи призведе до геополітичного перенапруження. Перше мало місце з поширенням США і Домініону Канада від Атлантики до Тихого океану, розширенням Австралії чи Індонезії, а друге – у випадках Речі Посполитої двох народів і Російської імперії з їхніми чорноморськими амбіціями, які закінчилися соціальними катаклізмами для авторів обох проектів.

В інтелектуальній історії регіону ЦСЄ-ПСЄ категорія «Міжмор'я» **первісно наявна** в концепціях та практиці польських політичних діячів і мислителів I пол. ХХ ст. як Балто-Чорноморського Союзу (Умланд, 2016), зокрема в рамках

«прометеїзму», звідки поширилась в ментальній географії регіону. Цю категорію як назву інтеграційного проекту в регіоні вперше застосовано в Латвії 1919 р. на конференції представників урядів Польщі, України, Литви, Латвії, Естонії та Фінляндії, які декларували створення конфедерації цих держав (Гончаренко, 2017; Ковалевська, 2018, с. 337). Втім, 1942 р. ця ідея трансформувалась урядом Польщі (у вигнанні) Вл. Сікорського в концепцію співіснування в регіоні ЦСЄ-ПСЄ двох конфедерацій водночас – Польсько-Чехословацької та Греко-Югославської – за підсумками переговорів грецького, югославського, чехословацького і польського урядів (у вигнанні) (Оратовська, 2015). Вже в посткомуністичний період символічним прологом втілення ідеї «Міжмор'я» стала зустріч президентів і голів урядів держав регіону 12 серпня 2008 р. в Тбілісі (Умланд, 2016), проведена для моральної підтримки тодішнього президента Грузії М. Саакашвілі під час його війни з Росією В. Путіна. Остання ж згадка старої ідеї балто-чорноморського «Міжмор'я» з'явилась завдяки чинному президентові Республіки Польщі від правоконсервативної партії «PiS» А. Дуді, який напередодні інавгурації в заяві для інформагентства «PAP» запропонував практичну реінкарнацію відповідного проекту: «Я обмірковую ідею створення партнерського блоку держав від Балтійського до Чорного та Адріатичного морів» (Andruchovych, 2015). І додав: «вірю, що зможемо реалізувати велику ідею «Міжмор'я» (*Międzymorze, Intermarium*) (Цит. за: Гончаренко, 2017). Її ідея конкретизувалась географічно через звуження категорії «*Międzymorza*» до поняття «*Trójmorza*» та втілилась у назві «Ініціативи Трьох Морів» (Чорного, Балтійського, Адріатичного) на установчому заході в Дубровнику (Хорватія, серпень 2016 р.).

Практичне втілення цієї ідеї може мати неоднозначні наслідки в довгостроковій перспективі – чи то посилити, чи то послабити геополітичну суб'єктність її творця – Польщі, її здатність виступати актором глобальної і транснаціональної політики, як і пов'язаних з нею держав регіону, залежно від того, чи втілення цієї ідеї збільшуватиме міжнародний потенціал і безпеку офіційної Варшави, чи, навпаки, послаблюватиме її. Наразі можна констатувати, що цей проект посилює позиції Варшави в регіоні і в Європі загалом.

Отже, через надмірно широкі рамки категорії «Міжмор'я» його зміст завжди розуміють контекстуально, дискурсивно. Зокрема, поняття балто-чорноморського «Міжмор'я» створено в (гео)політичній думці модерної Польщі. Втім, перелік країн, які належать до цього регіону, відповідно, його уявні кордони (які, закономірно, збігаються із зовнішніми кордонами цих держав), внутрішня структура коливались в уявленнях його польських творців з моменту відродження незалежності Польщі 1918 р. дотепер – під впливом змін політичної географії ЦСЄ, політичних режимів та зовнішньополітичних концепцій держав регіону.

Втім, адаптація категорії «Міжмор'я» до конструювання й опису геополітичного проекту в регіоні ЦСЄ-ПСЄ не може зводитись виключно до геополітичного і зовнішньополітичного фантазування польських публіцистів та політиків і прикладного моделювання профільних науковців Польщі, оскільки, на нашу думку, ментальна географія Центрально-Східної Європи таки відбиває певні об'єктивні, структурні фактори існування регіону (природні, економічні) і чинники його функціонування (соціальні, психологічні), їхній вплив на суспільства, зокрема політії (національні політичні системи) регіону, розташованого між Чорним і Балтійським морями, зумовлює появу відповідних геополітичних (геоекономічних, геокультурних) ідей, гіпотез. Тому ця концепція (Міжмор'я, Тримор'я) має конкретні зміст і контекст – природний, соціальний, зокрема, політичний, втілений в наборі понять-маркерів, які описують специфіку регіону: Землі між Росією і Німеччиною, «Криваві землі», «лімітроф», «Нова Європа» або ж «Молода Європа», посткомуністичні країни тощо. Кожне з цих понять-маркерів є змістовим контейнером, який вміщує певні характеристики регіону ЦСЄ-ПСЄ, поєднання яких в основних рисах відображає місцеву проблематику, яка, відповідно, підштовхує інтеграцію держав регіону (перифразовуючи І. Берліна, у формі «позитивній» – «для чогось» і «негативній» – «від чогось»). Зокрема, остання – свобода «від» чогось (Каблов, 2019) – у цьому регіоні є незалежністю від його сусідів з потенційними агресивними, імперськими прагненнями. І навпаки, згуртованість держав ЦСЄ-ПСЄ через їхню інтеграцію між собою дає їм змогу уникнути прямої експлуатації і приду-

шення, дає шанс на самостійний соціальний розвиток, особливо демографічний і економічний, без результатів якого – людських і матеріальних ресурсів – неможливими є формування і реалізація адекватного, життєздатного курсу зовнішньої політики кожної держави будь-яких географічних масштабів (двосторонньої, регіональної, континентальної, глобальної).

Об'єктивні передумови існування Чорноморсько-Середземноморського «Міжмор'я»

Етнографічно «інтермаріум» – це простір Європи, заселений переважно слов'янами, внаслідок чого саме цей регіон ставав свідком поширення панславізму і спроб «об'єднання слов'ян» (*Оратовська, 2015*) протягом кількох поколінь у XIX-XX ст., що неодноразово намагались втілити чи то Польща (пілсудчики з їхнім прометеїзмом) (*Семків, 2017*), чи то Росія.

Географічно, у вузькому розумінні (за Т. Снайдером) цей регіон охоплює Україну, Польщу, Білорусь, а також Балтію (*Снайдер, 2011*), а у широкому (за В. Цымбурським) – «включає Сх. Європу з Прикарпаттям і Придністров'ям, Закавказзя з гірським Кавказом». Він був для Х. Маккіндера найглибшим осердям континенту Євразії (*Цымбурский, 2009*).

Геополітично (з Півночі на Південь) цей простір простягається між Чорним та Балтійським морями, «корінною романо-германською» (Західною) Європою, Німеччиною і Росією (Східною Європою) як прикордонна зона між Сходом та Заходом Європи, за Т. Снайдером. Саме в ній мірялися силою Зх. Європа і Росія – від Петра I дотепер. Тут відбулась «серія акцій», «спрямованих на ліквідацію просторової відособленості Росії від платформи корінної романо-германської Європи». Контролюючи цей регіон, Росія вирішувала проблему «європеїзації» себе, щоби «бути Європою» (*Цымбурский, В. 2009*). Врешті-решт пакт Молотова-Ріббентропа у 1939 р. поділив регіон навпіл. У ньому в 1941 р. на схід рухались армії Вермахту, а в 1943–1945 рр. – Червона армія на Захід. Щобільше, через таку силову взаємодію геополітичних потуг «Міжмор'я» у 1933–1945 рр.

було, у гуманістичному вимірі, «Кривавими землями» – «всього-на-всього місцем, на якому найбільш душогубні режими Європи вершили свої найтемніші справи», знищивши 14 млн їхніх *корінних мешканців* (головно євреїв, білорусів, українців, поляків, росіян і прибалтів, переважно беззбройних жінок, дітей і осіб похилого віку) (*Снайдер, 2011*).

Наприкінці ж «холодної війни», після краху «східного блоку» ці країни Європи, що аж до 1989 р. перебували на Схід від «залізної завіси» у сфері впливу СРСР, пережили переважно мирні трансформації політичних режимів (описані як «оксамитові революції» – переходи від тоталітаризму до демократії через стадію гібридних, напівавторитарних режимів) і стали «Новою Європою» (крім Австрії – від початку «Старої Європи»). Це поняття, на думку Р. Кузняря, описувало «народи, котрі не вмістилися в тодішніх [1980-1990-х рр.] параметрах [справжньої – Західної, багатой, «цивілізованої»] Європи і намагалися вигадати для себе якийсь [її] ерзац». Відтоді, з 1989 р., відмінності в економічному розвитку «старої» і «нової» Європи неодноразово переростали у їхні протиріччя. Більшість цих країн завдяки демократичним політичним трансформаціям, формально відповідаючи політичним і правовим критеріям членства в ЄС, увійшли до нього і стали врешті-решт його східним кордоном. Однак для них досі характерний нижчий рівень економічного розвитку, ніж для Західної Європи, отож ці країни сформували «другу чи третю ... лігу [європейської політики]», коаліцію слабших і «менш вартісних» країн Союзу (*Семків, 2017*).

Водночас, в ідеологічному плані цей регіон називають «Молода Європа», за аналогією з італійським націоналістичним рухом «Молода Італія» сер. XIX ст. та його аналогів, які прагнули втілити проекти національного та державного будівництва, економічної модернізації за рахунок прав і свобод людини і громадянина. У цьому розумінні поняття «Молода Європа» підкреслює факт розвитку з кінця XX ст. націоналістичних популістських рухів у ЦСЄ-ПСЄ, орієнтованих на побудову насамперед національних демократій, але не обов'язково ліберальних (у розумінні Ф. Закарії), на користь націоналізму, але на шкоду лібералізму. Останній, зокрема, тому об'єднує «народи, котрі [через свої націоналізм і прагнен-

ня до абсолютного суверенітету] не вмістилися в тодішніх параметрах [«постмастріхтської» – ліберальної] Європи». Тому регіон ЦСЄ-ПСЄ охоплює маси й еліти, невдоволені посиленням ролі офіційних Берліна та Парижа в Євросоюзі, які втілюють економічну і демографічну силу німецької і французької спільнот в постнаціональному ЄС. Психологічно спільноти ЦСЄ-ПСЄ об'єднує ресентимент щодо можливого визначення їх в Західній Європі як «менш вартісних» з т. з. критеріїв економіки, верховенства права та інституційної спроможності. Звідси – альтернативна правовому легалізму ЄС в місцевому націоналізмі і конкуренція з кризою легітимності Євросоюзу, що ґрунтується на «популізмі» керівних партій регіону ЦСЄ-ПСЄ. У тих же причинах закорінене створення сучасними націоналістами регіону ЦСЄ-ПСЄ «нова [наднаціональна міждержавна інтеграційна] політична структура», що будується «ніби на противагу європейській інтеграції [нібито цілком а- і антинаціональній]» (Семків, 2017), абсурдна для класичного націоналізму (з його акцентом на абсолютному суверенітеті нації і держави). Вона не відмовляється від міжнародної інтеграції взагалі на користь автаркії чи ізоляції, але пропонує «альтернативну» інтеграцію в стилі ідеології сучасних «альтернативних правих».

Водночас, найважливішою спільною рисою суспільств і держав регіону, яка водночас є і причиною їхньої інтеграції, і її гальмом, є їхні економічні проблеми. Тому в інтеграційних ініціативах членів ЄС з регіону ЦСЄ-ПСЄ, наприклад в «Адріатично-чорноморсько-балтійській ініціативі», йдеться переважно про спільні економічні зусилля цих держав (Умланд, 2016) з реалізації проєктів, які задовольняють потреби регіону – пошук ресурсів в економічних центрах ЄС і поза ним (у США і – донедавна – КНР), які конкурують за право інвестувати в стратегічну інфраструктуру регіону (транспортну, енергетичну, інформаційну). Наприклад, у розвиток транспортної мережі між географічно близькими, але не поєднаними між собою країнами («проєкт століття» – Балтійсько-Адріатичний транспортний коридор, його складові – «Via Carpatia» – шосе і залізниця між грецькими Салоніками і литовською Клайпедою). При цьому слід враховувати те, що обсяг інвестицій, що їх потребує ЦСЄ-ПСЄ для забезпечення

свого стабільного соціального й економічного розвитку, підтримки державної спроможності країн регіону, їхнього потенціалу розумної (і «жорсткої», і «м'якої») сили та могутності, набагато більші за декларовані фондом «Тримор'я» (Fundusz Trójmorza) для його 12 членів 105 млрд € інвестицій (5 млрд. коштів фонду і 100 млрд зовнішніх інвестицій (Twaróg, 2018).

Отже, переважно слов'янський характер ЦСЄ-ПСЄ на тлі романо-германської Зх. і Пн. Європи, загалом нижчий рівень економічного розвитку першої порівняно з другими, тривалий (століттями) буферний геополітичний статус регіону між німецькою і російською воєнними потугами зумовлюють спільні риси і проблеми держав регіону і, водночас, підштовхують їх до інтеграції і задля спільного вирішення своїх економічних проблем, щоб «новій» Сх. Європі наздогнати в соціальному розвитку успішнішу «стару» Зх. Європу, і задля спільного протистояння регіону повторним спробам його поділу між сусідніми геополітичними потугами або хоча б спробам зовнішньої гегемонії в ЦСЄ-ПСЄ – прихованої німецької, базованої на її економічній потузі і структурній силі в рамках Євросоюзу, і відкритої російської на основі її відродженої мілітарної сили.

На цьому тлі розвивається інтеграційний проєкт ЦСЄ-ПСЄ – «Тримор'я», традиційно ініційований лідером Польщі. Від появи ідеї у 2015 р. до 2023 р. проєкт інституалізувався, пройшов кілька етапів розвитку і випробувань. Хоча зараз його існуванню нічого не загрожує, його розвиток натепер визначається більше екзогенними, аніж ендогенними факторами: наслідками для Європи, зокрема для регіону ЦСЄ, двох протистоянь: російсько-української війни та системної китайсько-американської конкуренції, причому перший з двох конфліктів стає складником другого, хоч донедавна було навпаки.

Так, протягом семи самітів «Тримор'я» (2016-2022 рр.) ініційовано саму платформу, призначену «забезпечити політичну підтримку та рішучі дії щодо» розвитку «транскордонних, макрорегіональних проєктів стратегічного значення для» учасників ініціативи (Joint Declaration, 2016), впроваджено «гнучкий формат діалогу високого рівня» учасників проєкту у формі самітів голів держав і урядів (Dubrovnik Summit 2016), створене

но додаткові інститути проекту (Фонд Тримор'я (Rudke, 2019), Бізнес-форум Трьох морів (Warsaw Summit, 2017), Форум регіонів Тримор'я (Sieć Regionów), фондовий індекс компаній, представлених у регіоні, які торгуються на фондовій біржі Варшави – CEEplus (Powstanie indeks, 2019)), визначено учасників проекту (12 членів ЄС), його «партнерів» з-поза меж Євросоюзу – Україну (Duda, 2022) і «спостерігачів» (США, ФРН), визначено його завдання: «впровадження цілей» енергетичної політики ЄС в регіоні, розвиток та інтеграцію транспортних мереж регіону в рамках транс'європейської мережі (TEN-T) (Warsaw Summit, 2017). Втім, проект виник, щоб опонувати впливу офіційного Берліна в Євросоюзі, але не задля розколу і руйнування останнього, навпаки, для реалізації окремих завдань і стратегій ЄС в регіоні (Michałek). При цьому зауважено: «Ініціатива Трьох Морів» покликана підтримувати «трансатлантичну співпрацю», зокрема через статус США як партнера і спостерігача в цьому європейському проекті (Warsaw Summit, 2017).

За цих умов досягнення прагматичного завдання ІТМ – розвиток транспортної та інформаційної інфраструктури ЦСЄ-ПСЄ – сприятиме зростанню економіки регіону і всіх його складників, що матиме подвійний вплив на суб'єктність його держав (включно з Україною) у глобальній політиці: збільшення ваги і значення регіону в політиці планети в цілому – і щодо великих держав (Японії, Китаю, Росії, Бразилії, США тощо), і щодо інших інтеграційних об'єднань (НАФТА, АТЕС, МЕРКОСУР тощо), а також, знову ж таки, зростанню економічної складової зовнішньої потуги окремих держав регіону і через зростання їхніх можливостей фінансувати свої зовнішньополітичні інструменти – «жорсткі» (армію, дипломатичну і спеціальні служби) та «м'які» (образ країн регіону як заможних, а не депресивних і відсталих). З другого боку, взаємопроникнення економік країн ЦСЄ-ПСЄ та злиття їхньої інфраструктури в рамках ІТР (як одного з «ядер» поглибленої інтеграції всередині ЄС) означає, що кожна держава регіону буде взаємозалежною зі своїми партнерами по ІТМ, які можуть використати цю взаємозалежність як інструмент впливу на сусідів, зокрема на формування і реалізацію їхніх курсів зовнішньої і внутрішньої політики.

Проблемою для учасників проекту стала зміна керівної еліти в найважливішій державі-партнері ІТМ з-поза меж ЄС – США. Адже попередня республіканська адміністрація (Д. Трамп (President Duda, 2017)) безумовно підтримувала розвиток ІТМ і з ідейних мотивів (через домінування в цьому проекті правоконсервативних урядів), і з прагматичних мотивів – економічних (прагнення отримати переваги для американського бізнесу в частині членів ЄС), політичних (щоб мати засіб впливу на позицію офіційного Брюсселя зсередини Співтовариств завдяки своїм партнерам всередині них). Натомість, наступна, демократична адміністрація (Дж. Байдена) орієнтована на відновлення трансатлантичної співпраці США саме з ЄС в цілому і його основними членами (Францією і Німеччиною) і менше зацікавлена в існуванні фрондерського проекту ІТМ всередині Союзу. Зрештою, згадана ініціатива успішно пережила зміну адміністрацій у Вашингтоні.

Головним викликом для цього інтеграційного проекту в ЦСЄ-ПСЄ натомість стала повномасштабна російсько-українська війна, яка впливає на розвиток «Тримор'я» в багатьох вимірах водночас: формально «жорстка» воєнна безпека його членів досі залежить від їхнього членства в Альянсі як прифронтових держав на Східному фланзі НАТО; «м'яка» – від ЄС. Однак з огляду на загрозу для членів ІТМ від Росії, щоб запобігти їй, держави «Тримор'я» на індивідуальній основі підтримують Україну в її протистоянні з Росією через такі заходи: а) виробництво (і ремонт) артилерійських і стрілецьких боєприпасів на заводах Румунії і Болгарії, бронетехніки для України (у т. ч. на спільних підприємствах з Україною чи ФРН) у Польщі, Чехії, Словаччині; б) постачання – бронетехніки, авіації і систем ППО Польщею, Чехією, Словаччиною і Словенією, в) постачання широкого спектру озброєнь і амуніції трьома державами Балтії (The Ukraine Support..., 2023). Щобільше, реагуючи на потенційну російську загрозу держав регіону, члени ІТМ започаткували тенденцію до зростання власного потенціалу «жорсткої сили» і воєнної могутності через такі заходи: а) зростання видатків на оборону (особливо – в Польщі), б) збільшення чисельності збройних сил і їхнє оснащення завдяки власному виробництву озброєнь (у Польщі, Чехії, Словаччині) та їх отриманню

в рамках механізмів закупівлі зброї – «кругових» (Словенія, Польща, Чехія, Словаччина в США і державах Зх. Європи (Kahn, M. 2022 р. 21-23)) та прямих закордонних (Угорщина – у ФРН (Hungary signs 2020), Польща – у США та Республіці Кореї (Błaszczak, 2022)).

Також російсько-українська війна неоднозначно вплинула на енергетичну безпеку і транспортні проблеми в регіоні ЦСЄ-ПЄС, зокрема і в країнах-учасниках ініціативи. У першій сфері (енергетичній) ця війна кардинально зменшила вплив російської корпорації «Газпром» у ЄС і перспективи розвитку спільних енергетичних проєктів РФ і ФРН («Північні потоки» 1 і 2). Задля остаточного подолання залежності ЄС, зокрема членів ІТМ, від енергоносіїв з РФ будуються термінали для прийому зрідженого природного газу з танкерів-газовозів і нові газогони, що сприяє досягненню завдань ініціативи в енергетиці.

Ці заходи зменшили для енергетики регіону ЦСЄ-ПЄС такі загрози: транзитного потенціалу через будівництво обхідних трубопроводів з Росії в Зх. Європу у водах Балтійського моря; шантажу Росією членів ЄС, у т. ч. учасників «Тримор'я» перспективою газової війни. Однак парадоксально, що необхідність підтримки санкцій ЄС проти енергетичного сектору держави-агресора Росії загрожує підвищенням цін на енергоносії в регіоні ЦСЄ-ПЄС, економіка якого традиційно залежала від російських нафти і газу. При цьому перспектива зменшення, якщо не повного припинення експорту енергоносіїв з Росії і Білорусі в Зх. Європу через держави «Тримор'я» зменшить транзитний потенціал регіону за віссю Схід–Захід, що зменшить доходи держав ЦСЄ-ПЄС від транзиту енергоносіїв і опосередковано відобразиться на спектрі їхніх витрат внутрішніх (соціальних, екологічних, адміністративних тощо) і зовнішніх (оборонних та зовнішньополітичних).

Третя зміна, спричинена повномасштабною російсько-українською війною, – кардинальна зміна геополітичного і гео економічного позиціонування держав ЦСЄ-ПЄС, особливо членів Тримор'я, щодо глобального протистояння США – Китайська Народна Республіка (КНР). Вона має дві взаємопов'язані причини і проявляється в кількох вимірах. Насамперед мова про виявлений після 24 лютого 2022 р. (в Бучі, Ізюмі та інших

місцях) агресивний характер зовнішньої політики Росії і, водночас, нездатність і ЄС, і окремих його членів самостійно протистояти потенційній агресії офіційної Москви щодо своїх членів – держав Балтії, Польщі чи Румунії – без допомоги США. За цих умов американська армія в Європі є гарантом збереження незалежності, територіальної цілісності ЄС і його членів – учасників ІТМ. Однак Сполучені Штати Америки з кінця холодної війни перебазовували свої військові частини з Європи на Бл. Схід і далі – в Індо-Тихоокеанський регіон, готуючись до протистояння з КНР, що, очевидно, негативно відображається на здатності США і їхніх союзників захистити Європу від потенційного російського вторгнення. За цих умов шанс на збереження для себе гарантованої воєнної підтримки Сполучених Штатів для європейських членів НАТО і членів ЄС – взяття на себе зобов'язань із стримування КНР і її союзників на Далекому Сході і в інших точках Землі для того, щоб в обмін на це зберегти хоча б частину американської мілітарної присутності в Європі. Оскільки така постановка питання вже актуальна для Британії, ФРН, Франції та Нідерландів (учасників щорічних військових навчань на Тихому океані (RIMPAC 2022), віддалених від східних кордонів Євросоюзу і Північноатлантичного Альянсу, для держав-членів ІТМ, які формують східний кордон ЄС і «Східний фланг» НАТО, їхня максимальна підтримка Вашингтона і Тейпея щодо стримування Пекіна і Пхеньяна – єдина умова, необхідна для отримання у відповідь максимальної підтримки перших у потенційному протистоянні столиць ЦСЄ агресії Москви.

Окрім того, слід враховувати факт, що саме КНР відмовилась засудити агресію РФ щодо України і, навпаки, засуджує спроби побудови однополярного (західного) міжнародного порядку, який забезпечує мир у ЦСЄ-ПЄС. Натомість Пекін підтримує зусилля офіційної Москви з побудови «багатополосного порядку», який для членів ІТМ загрожує втіленням якогось варіанта зі спектру негативних для регіону сценаріїв.

Щобільше, саме Китай зараз купує енергоносії в Росії і надає їй кредити в юанях, забезпечуючи тим самим державу-агресора коштами на ведення війни. Китайські державні і приватні компанії постачають збройним силам Росії та її ВПК товари

подвійного призначення, без яких агресія Москви щодо Києва була б ускладнена. Отож розвиток взаємин РФ і КНР (їх Антанта за Д. Треніним) веде їх до створення асиметричної залежності першої від другої, відтворюючи для регіону ЦСЄ-ПСЄ нестерпну геополітичну ситуацію майже семисотрічної давности – протистояння країн регіону Монгольській імперії Чінгізидів (Юань), яка простягалась від узбережжя Чорного і Балтійського морів до Японського моря Сибіру до Індії та В'єтнаму.

З цих передумов випливає спектр заходів з опонування Китаю, до яких вдаються члени «Тримор'я», аби зберегти для себе підтримку Америки в протистоянні Росії: згортання участі держав ЦСЄ-ПСЄ (крім характерного винятку Угорщини) в економічному проекті КНР «Пояс і шлях» (Капітоненко, 2022), обмеження дипломатичної присутності комуністичного Китаю в регіоні (включно з перспективою визнання Республіки Китай – Тайваню замість КНР (Загуменська, 2022; Standish, 2023); налагодження воєнно-технічної співпраці держав Тримор'я з одним із найвідданіших союзників Америки на Далекому Сході – Республікою Кореєю (через закупівлю Польщею та Естонією південнокорейських танків і винищувачів для власних потреб, обговорення локалізації їхнього виробництва в Польщі). Втім, очікуємо, що зазначені заходи, вжиті державами – новими членами ЄС (учасниками «Східного флангу НАТО», Тримор'я) для протистояння Китаю як союзникові Росії і противникові США, не останні. Щобільше, зазначені антикитайські зовнішньополітичні установки більшості учасників Тримор'я можуть стати причиною зміни кількості його учасників: лояльна до РФ та КНР Угорщина в довгостроковій перспективі може покинути й ІТМ, й інші міжнародні організації Заходу (ЄС, НАТО), якщо продовжуватиме під час війни енергетичні проекти з Росією та інвестиційні – з Китаєм, хоча в той же час сумнівно виглядає співпраця Угорщини із засновником ініціативи – Польщею (Skolimowski, 2022).

Отже, «Тримор'я», як сучасне втілення ідеї Міжмор'я в регіоні ЦСЄ-ПСЄ, виникло як право-консервативна «фронта» лідерів держав регіону – нових членів ЄС – щодо ліволіберальних Брюсселя та Берліна з ініціативи чинного президента Поль-

щі А. Дуди. Зараз ІТМ інституалізовано як прагматичний технологічний проект без ідеологічної прив'язки, який забезпечує досягнення спільних економічних, зокрема інфраструктурних, завдань держав ЦСЄ-ПСЄ (розвиток транскордонних транспортних, енергетичних та інформаційних проектів держав регіону) спільно з іншими державами всередині ЄС і поза ним (США) і в цій якості є однією із зон поглибленої інтеграції всередині Євросоюзу (поряд з його франко-німецьким «мотором», Бенілюксом, Північною Радою держав Скандинавії). Повномасштабна російсько-українська війна істотно вплинула на розвиток цього проекту, підштовхнувши інтеграцію його членів у військово-технічній сфері і між собою, і зі «старими» членами ЄС, і навіть зі США, Україною та Південною Кореєю. Ця війна зумовила однозначний вибір членів ІТМ в інвестиційній і технологічній сферах на користь США як гаранта забезпечення держав ЦСЄ-ПСЄ від Росії і однозначну їхню відмову від розвитку аналогічних взаємин з партнером Росії та конкурентом Америки – Китаєм. Також парадоксально, що ця війна посприяла частковому досягненню офіційних завдань ІТМ – розвитку транспортної інфраструктури учасників ІТМ в напрямі «Захід-Схід» завдяки реалізації автомобільних, залізничних і річкових «зернових коридорів» з України в ЄС, а також появи воєнних логістичних ланцюжків між Україною та членами ЄС і НАТО завдяки авіаційному, автомобільному і залізничному постачанню озброєнь Києву через членів ІТМ (Defense Express 2023) (окрім Угорщини і Австрії), відновленню військової промисловості членів ініціативи (Чехії, Словаччини, Угорщини, Польщі, Болгарії, Румунії, Литви) через запуск їхніх ремонтних і виробничих можливостей (щодо радянського і західного озброєння).

Висновки

Отже, поняття «міжмор'я» як суходолу між певними морськими просторами можна застосовувати щодо багатьох територій планети, і тому завжди варто пояснювати контекстуально, про який саме регіон Землі йдеться. У нашому випадку ЦСЄ-ПСЄ поняття «Міжмор'я» уточнено через давніші

словосполучення «Балто-Чорноморська федерація» або ж сучасні «Тримор'я» або ІТМ.

Всі ці поняття описують проекти інтеграції держав регіону, конструйовані польськими інтелектуалами і втілювані польськими політиками протягом останнього сторіччя. В їхній основі – і спроба зберегти геополітичну вагу та суб'єктність самої Польщі, і ширше – спроба народів регіону відстоювати свою ідентичність і незалежність щодо німецької та російської геополітичних потуг, а також намагання спільно вирішувати економічні проблеми недорозвиненості регіону за рахунок його модернізації та інтеграції, а за сучасних умов через вдосконалення транспортної та інформаційної інфраструктури ЦСЄ в рамках ІТМ і забезпечення доступу регіону до різних джерел енергоносіїв.

Основним для існування сучасної версії «міжмор'я» як «Ініціативи Трьох Морів» став намір чинного президента Польщі А. Дуди створити об'єднання нових східноєвропейських членів ЄС, який первісно був своєрідною правоконсервативною фрондою Сх. Європи щодо лівоцентристської Зх. Європи, але врешті-решт набув форми одного з інтеграційних «ядер» Євросоюзу для його членів з ЦСЄ-ПСЄ.

Повномасштабна російсько-українська війна істотно вплинула на членів ІТМ, підштовхнула їх до віддалення від союзника Росії – Китаю, і навпаки, максимального зближення зі «старими» членами ЄС і НАТО в спільному протистоянні російсько-китайській загрози. Водночас ця війна зумовила часткове досягнення завдань держав ІТМ – модернізацію їхньої транзитної транспортної інфраструктури та ВПК, але створила ризики руйнування їхньої аграрної сфери через масованний транзит зерна з переважно аграрно-індустріальної України на Захід Європи.

Перспективи подальших наукових досліджень теми пов'язані з відстеженням подальших змін в регіоні «Тримор'я», викликаних російсько-українською війною, аналізом змін законодавства держав-учасниць ініціативи, викликаних впливом війни на ці держави.

References:

- Гончаренко, Ю. (2017). «Проект Міжмор'я: від концепції до реалізації». *Фонд сприяння демократії*. Retrieved from: <https://fpdi.org.ua/2017/06/09/iu-honcharenko-proekt-mizhmoria-vid-kontseptsii-do-realizatsii/>.
- Загуменська, М. (2022). Китай фактично став на сторону Росії, тому Україні варто розвивати активні відносини з Тайванем. *Texty*. Retrieved from: <https://texty.org.ua/articles/107302/kytaj-faktychno-stav-na-storonu-rosiyi-tomu-ukrayini-varto-rozvyvaty-aktyvni-stosunky-iz-tajvanem/>.
- Каблов, О. (2019). Негативна свобода Ісаї Берліна. *Е-архів НаУКМА*. Retrieved from: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16592/Kablov_Nehativna_svoboda_Isai_Berlina.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Капітоненко, М. (2022). Латвія та Естонія теж виходять із формату співпраці з Китаєм «16+1». *Аностроф*. Retrieved from: <https://apostrophe.ua/ua/article/world/china/2022-08-12/latviya-i-estoniya-toje-vyihodyat-iz-formata-sotrudnichestva-s-kitaem-161/47540>.
- Ковалевська, О. (2018). 100-річний ювілей нереалізованої ідеї: концепція «Балто-Чорноморського Союзу» в працях Степана Рудницького і сучасні перспективи. *Регіональна історія України*, 12, сс. 329–345.
- Оратовська, А. (2015, 7 серпня). «Міжмор'я»: новий польський президент – популіст? *Слово і Діло*. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2015/08/07/novyna/suspilstvo/mizhmorya-novyj-polskyj-prezydent-populist>.
- Северин, О. (2021, 17 травня). Українське Міжмор'я: стабілізація у час викликів. *Громадський протир*. Retrieved from: <https://www.prostir.ua/?News=ukrajinske-mizhmorya-stabilizatsiya-u-chas-vyklykiv>.
- Семків, В. (2017, 22 липня). Люзія Міжмор'я. *Збруч*. Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/68720>.
- Снайдер, Т. (2011). *Криваві землі: Європа між Гітлером та Сталінім*. Київ: Грані-Т.
- Умланд, А. (2016, 16 червня). Німецький політолог Андреас Умланд розповів в ефірі Еспресо про проект військово-політичного союзу від Балтійського до Чорного моря. *Espreso*. Retrieved from: https://espresso.tv/article/2016/06/16/ydeya_quotmezhdumoryaquot_uzhe_voploschaetsya_v_nekotorykh_otnoshenyakh_umland.
- Цымбурский, В. (2009). Циклы «похищения Европы». Большое примечание к статье «Остров Россия». *Internet Archive: Way Back Mashine*. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20090330170937/http://>

- www.archipelag.ru:80/ru_mir/ostrov-rus/cymbur/comment/.
- Andrukhovych, T. (2015, 5 серпня). Анджей Дуда виступає за створення блоку держав від Балтійського до Чорного моря. *Radio Poland*. Retrieved from: <http://archiwum.polradio.pl/5/38/Artykul/216158>.
- Błaszczak: Kupujemy południowokoreańską broń. Czołgi haubice i samoloty (2022, 22 липня). *Defence 24*. Retrieved from: <https://defence24.pl/sily-zbrojne/blaszczak-kupujemy-poludniowokoreanska-bron-czolgi-haubice-i-samoloty-aktualizacja>.
- Defense Express (2023, 31 January). Ukraine Has Already Received 500 Trains with Weapons and Ammunition Sent by the USA, Western Countries. *Defense Express*. Retrieved from: https://en.defence-ua.com/analysis/ukraine_has_already_received_500_trains_with_weapons_and_ammunition_sent_by_the_usawestern_countries-5611.html.
- Dubrovnik Summit (2016). *Three Seas Initiative*. Retrieved from: <https://3seas.eu/about/past-summits/dubrovnik-summit-2016>.
- Duda, A. (2022, 20 червня). Postanowiliśmy stworzyć nowy rodzaj partnerstwa z Trójmorzem i przyznaliśmy go Ukrainie – Prezydent. *The official twitter channel for the President of the Republic of Poland*. Retrieved from: <https://twitter.com/prezydentpl/status/1538880567558787073>.
- Hungary signs deal with Rheinmetall AG for 218 Lynx combat vehicles (2020, 9 September). *Reuters: Aerospace & Defense*. Retrieved from: <https://www.reuters.com/article/rheinmetall-hungary-contract-idUSL8N2G654N>.
- Joint Declaration Dubrovnik Summit 2016. Retrieved from: https://media.voog.com/0000/0046/4166/files/DUBROVNIK_deklaratsioon_2016.pdf.
- Kahn, M., Koper, A., Muller, R. (2022, 24 November). Weapons industry booms as Eastern Europe arms Ukraine. *Reuters: Aerospace & Defense*. Retrieved from: <https://www.reuters.com/world/europe/weapons-industry-booms-eastern-europe-arms-ukraine-2022-11-24/>.
- Michałek, M. Inicjatywa Trójmorza. Wzmocni czy podzieli Unię? *Magazyn TVN24*. Retrieved from: <http://www.tvn24.pl/magazyn-tvn24/wielki-plan-malych-panstw-jak-trojmorze-wzmocni-lub-podzieli-unie,106,1968>.
- Powstanie indeks Trójmorza. GPW i 6 giełd regionu szykują CEEplus (2019, 4 września). *Forsal.pl*. Retrieved from: <http://forsal.pl/finanse/gielda/artykuly/1428603,-ceeplus-powstanie-indeks-trojmorza-gpw-i-6-gield-regionu-szykuja-ceeplus.html>.
- President Duda (2017, 6 lipca). Many infrastructure projects possible in CEE. *The official website of the President of the Republic of Poland*. Retrieved from: <http://www.president.pl/en/news/art,493,president-duda-many-in-frastructure-projects-possible-in-cee-.html>.
- RIMPAC 2022 Concludes (2022, 05 August). *U.S. Navy Office of Information*. Retrieved from: <https://www.navy.mil/Press-Office/News-Stories/Article/3118649/rimpac-2022-concludes/>.
- Rudke, M. (2019, 29 May). *Startuje Fundusz Trójmorza*. Rzeczpospolita. Retrieved from: <https://www.rp.pl/Biznes/305299894-Startuje-Fundusz-Trojmorza.html>.
- Sieć Regionów Trójmorza*. Samorządowy Kongres Gospodarczy Forum Regionów Trójmorza. Retrieved from: <https://congress.lubelskie.pl/strona-startowa/siec-gospodarcza-regionow-trojmorza/>.
- Skolimowski, P., Krukowska E. (2022, 22 May). *Orban Is Losing Friends as Poland Gives Him the Cold Shoulder*. Bloomberg. Retrieved from: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-05-13/orban-is-losing-friends-as-poland-gives-him-the-cold-shoulder>.
- Standish, R. (2023, February 13). *How The War In Ukraine Is Prompting The Czechs To Rethink Ties With China*. Radio Free Europe/Radio Liberty. Retrieved from: <https://www.rferl.org/a/china-czechs-pavel-taiwan-ties/32269856.html>.
- The Ukraine Support Tracker: *Which countries help Ukraine and how?* (2023). Kiel Institute For The World Economy. Retrieved from: https://www.ifw-kiel.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/-ifw/Kiel_Working_Paper/2022/KWP_2218_Which_countries_help_Ukraine_and_how_/KWP_2218_Trebesch_et_al_Ukraine_Support_Tracker.pdf.
- Twaróg, E. (2018, 19 August) *Trójmorze będzie wspólnie budować*. Puls Biznesu. Retrieved from: <https://www.pb.pl/trojmorze-bedzie-wspolnie-budowac-937596>.
- Warsaw Summit 2017*. Three Seas Initiative. Retrieved from: <https://3seas.eu/about/past-summits/warsaw-summit-2017>.
- Andrukhovych, T. (2015). Andzhey Duda vystupaye za stvorennya bloku derzhav vid Baltiys'koho do Chornoho morya [Andrzej Duda advocates the creation of a block of states from the Baltic Sea to the Black Sea]. Retrieved from: <http://archiwum.polradio.pl/5/38/Artykul/216158> [in Ukrainian].
- Honcharenko, Yu. (2017). «Proekt Mizhmor'ya: vid kontseptsii do realizatsiiyi» [“The *Intermarium* project: from concept to implementation”]. Retrieved from: <https://fpdi.org.ua/2017/06/09/iu-honcharenko-proekt-mizhmoria-vid-kontseptsii-do-realizatsii/> [in Ukrainian].
- Kablov, O. (2019). *Nehatyvna svoboda Isayi Berlina* [Isaiah Berlin's Negative Freedom]. Retrieved from: <http://ek-mair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16592/>

- Kablov_Nehatyvna_svoloda_Isai_Berlina.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
- Kapitonenko, M. (2022). Latvia ta Estoniya tezh vykhodyat' iz formatu spivpratsi z Kytajem «16+1» [Latvia and Estonia are also withdrawing from the format of cooperation with China “16+1”]. Retrieved from: <https://apostrophe.ua/ua/article/world/china/2022-08-12/latviya-i-estoniya-toje-vyihodyat-iz-formata-sotrudnichestva-s-kitaem-161/47540> [in Ukrainian].
- Kovalevs'ka, O. (2018). 100-richnyy yuviley nerealizovanoyi ideyi: kontseptsiya «Balto-Chornomors'koho Soyuzu» [100th Anniversary of Unrealized Idea: The concept of the “Baltic-Black Sea Union” in the writings of Stepan Rudnytsky and modern perspectives] *Rehional'na istoriya Ukrayiny* [Regional history of Ukraine], 2018 (12), pp. 329–345. [in Ukrainian].
- Oratovs'ka, A. (2015). «Mizhmor'ya»: novyy pol's'kyy prezident – populist? [“*Intermarium*”: the new Polish president is a populist?] Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2015/08/07/novyna/suspilstvo/mizhmorya-novyj-polskyj-prezydent-populist> [in Ukrainian].
- Pravlyacha partiya Pol'shchi zamorozhuye vidnosyny iz polityloyu Orbana (2022). [Poland's ruling party freezes relations with Orbán's political force]. Retrieved from: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/29/7136874/> [in Ukrainian].
- Semkiv, V. (2017). Ilyuziya Mizhmor'ya [Illusion of Intermarium]. Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/68720> [in Ukrainian].
- Severyn, O. (2021). Ukrayins'ke Mizhmor'ya: stabilizatsiya u chas vyklykiv. Retrieved from: <https://www.prostir.ua/?News=ukrajinske-mizhmorya-stabilizatsiya-u-chas-vyklykiv> [in Ukrainian].
- Snayder, T. (2011). Kryvavi zemli: Yevropa pomizh Hitlerom ta Stalynym [Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin]. Kyiv: Hrani-T. [in Ukrainian].
- Tsymburskyy, V. (2009). Tsykly «pokhyshchenyya Evropy. Bol'shoe pryemchanye k stat'e «Ostrov Rossyya» [Cycles of “abduction of Europe”. A big note to the article “The Island of Russia”]. Retrieved from: https://web.archive.org/web/20090330170937/http://www.archipelag.ru:80/ru_mir/ostrov-rus/cymbur/comment/ [Russian].
- Umland, A. (2016). Nimets'kyy politoloh Andreas Umland rozpoviv v efiri Espresso pro proekt viys'kovo-politychnoho soyuzu vid Baltijs'koho do Chornoho morya [German political scientist Andreas Umland spoke on Espresso about the project of a military-political union from the Baltic to the Black Sea]. Retrieved from: https://espreso.tv/article/2016/06/16/ydeya_quotmezhdumoryaquot_uzhe_voploschaetsya_v_nekotorykh_otnoshennyakh_umland [in Ukrainian].
- Záhumenská, M. (2022). Kytaj faktychno stav na storonu Rosiyi, tomu Ukrayini varto rozvyvaty aktyvni vidnosyny z Tayvanem [China actually sided with Russia, so Ukraine should develop active relations with Taiwan]. Retrieved from: <https://texty.org.ua/articles/107302/kytaj-faktychno-stav-na-storonu-rosiyi-tomu-ukrayini-varto-rozvyvaty-aktyvni-stosunky-iz-tajvanem/> [in Ukrainian].